

رویکردی به جایگاه ویژه کتابخانه های دانشگاهی

نگارش : دکتر عباس حاجیها

عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور (مرکز ساری) و مدیر کتابخانه های دانشگاه پیام نور در استان مازندران

چکیده :

کتابهای دانشگاهی یکی از اجزاء جدا نشدنی و مهم دانشگاه ها هستند و کارکردهای علمی و اجتماعی با اهمیتی دارند و ساختار آنها الگوی مناسبی برای سایر کتابخانه های پژوهشی ، تخصصی و حتی عمومی تواند بود . در مقاله حاضر نیز به همین امر در راستای تأثیر آنها بر علم و دانش و پژوهش پرداخته شده است ، رویکردی نیز به نیازهای اطلاعاتی کتابخانه های دانشگاهی داریم . بنابراین رسالت کتابخانه های دانشگاهی جایگاه و مقام شایسته این نوع از کتابخانه ها را معلوم می سازد و روش سازماندهی اهداف و وظایف آنها را روشن می سازد. در اینجا باید خاطر نشان کرد که ساختار کتابخانه نیز تابعی از ساختار دانشگاه است که وابستگی علمی آن به لحاظ ، حجم کتاب و فضای کتابخانه را تحت الشعاع قرار میدهد با این حال چالش ها و مشکلاتی نیز فراوری کتابخانه های دانشگاهی قرار دارد که تدبیر مدیران و کتابداران و همکاری وفاق و اتحاد جمعی آنها و اعضای هیئت علمی، آنها را رفع و جبران می نماید. با وجود تغییرات و تحولات وسیع و روز آمد در زمینه تکنولوژی کتابداری امروزه استانداردهایی برای کتابخانه های دانشگاهی در نظر گرفته می شود و باین حال باید دقت کرد که این استانداردها همیشگی نیستند و تابعی از فناوریهای نوین ، تحولات علمی و دانشگاهی، و نظریات اعضای هیئت علمی ، دانشجویان ، مدیران و کتابداران است .

کلید واژه :

کتابخانه دانشگاهی، اهداف و وظایف، استانداردها، چالش ها

۱. مقدمه

امروزه کتابخانه های دانشگاهی به لحاظ کارکرد ویژه و نقش خاص آنها در اهداء دانش و اطلاع رسانی و ارائه اسناد و مدارک مربوط به تخصص های مختلف در علوم بشری و دارا بودن برجسته ترین و تخصصی ترین آرشیو چاپی و غیر چاپی عضولاینفک حوزه های علوم دانشگاهی شده اند و بدون وجود آن هر دانشگاهی ناقص جلوه می کند. به همین لحاظ در مقاله حاضر به رویکردی در راستای اهداف و وظایف و ساختار و خدمات و استانداردهای کتابخانه های دانشگاهی پرداخته ایم و امید است که بتوان تا حدودی به ماهیت و چرایی و رسالت کتابخانه های دانشگاهی از این رهگذر واقف گردید.

۲. سئوالات :

۱. مفهوم و ماهیت کتابخانه دانشگاهی چیست؟
۲. ساختار و عملکرد کتابخانه دانشگاهی چگونه است ؟
۳. چه عاملی منجر به تحول کتابخانه های دانشگاهی قدیمی به کتابخانه های دانشگاهی مدرن گردید؟
۴. رسالت کتابخانه دانشگاهی چیست؟
۵. چگونه می توان کتابخانه های دانشگاهی را به لحاظ عملکردشان سازماندهی نمود؟
۶. واحدها و بخش های کتابخانه های دانشگاهی کدامند؟
۷. چه مشکلات و مسایلی در برابر کتابخانه های دانشگاهی موجود است ؟
۸. اهداف و وظایف اساسی کتابخانه های دانشگاهی کدام است؟
۹. آیا استانداردهایی برای کتابخانه های دانشگاهی وجود دارد؟

۳. واژه شناسی عبارت « کتابخانه »

معنی (کتابدار) نیز بکار رفته حتی واژه های ترکیبی در این راستا دیده می شود (آریانیور ، ۱۳۷۰: ج. ۳ ص ۲۸۹ و در بیشتر زبانهای لاتینی و اروپایی از واژه هایی مثل bibliotheca و bibliothek و bibliotheca برای آن استفاده می شود. در ایران باستان از اصطلاح «دژنبشت» یا قلعه کتابها برای رساندن مفهوم کتابخانه استفاده می شدو در زبان پهلوی نیز واژه mibeg , mamay , madyan به معنای کتاب ، ریشه ویژه کتابخانه بوده است (مکنزی ۱۳۷۹: ۲۸۵)

در حوزه فرهنگ اسلامی و عربی از واژه هایی مثل بیت الحکمه، دارالحکمه، دارالعلم، خزانه الحکم، مخزن الکتب و دارالکتب و مکتبه استفاده می شده که دو واژه مکتبه و دارالکتب در حال حاضر نیز بکار می رود.

۴. تعریف کتابخانه به لحاظ علم کتابداری

نزد کتابداران وعالمان علم کتابداری کتابخانه نیز تعریفی در حدود وظایف ، اهداف و عملکردهای آن دارد و از این لحاظ کتابخانه درادوار مختلف تعاریف رو به کمال داشته است . همانطور که در گذشته کتابخانه هارا تنها دارالکتب و یا مخزن کتاب می دانستند. با گسترش تکنولوژی های کتابداری و اطلاع رسانی تعریفی از کتابخانه هم متحول گردیده است. در همین راستا خانم "رالی" کتابخانه را چنین تعریف نموده است :

کتابخانه به معانی متعددی که همگی در یک راستا قابل درک و برداشت هستند آمده است و از این میان اهم این معانی از این قرارند: خانه کتاب، جای نگهداری کتاب، اعم از آن که اطاق و مانند آن و جای مستقلی باشند یا محلی که در آن کتابها را فراهم آورند و با نظم و ترتیب خاصی در قفسه ها بچینند (معین ۱۳۷۵). همچنین جایی را که در آن کتابهای خطی و یا چاپی را جمع آرندو با نظم و ترتیب معینی قرار دهند کتابخانه نامیده می شود (ناظم الاطباء) و نیز به آن دارکتب گفته می شود (دهخدا ۱۳۷۷).

در زبانهای لاتینی نیز این واژه به انحاء و مشتقات مختلف کاربرد یافته است؛ نظیر این که واژه کتابخانه ترکیبی اضافی است از دو کلمه عربی و فارسی کتاب+ خانه؛ کتاب واژه ی عربی است به معنای نوشته یا چیزی مکتوب و خانه از ریشه پهلوی «خان» به معنای فضا ، مکان و اتاق است . یونانیها به آن bibliotheca و رومیها libri می گفتند که از واژه liber به معنای کتاب مشتق شده بود . در انگلیسی قرون وسطی به آن Librar و در فرانسه قدیم به آن linrairie می گفتند. این واژه با تغییراتی که داشته در انگلیسی به Library. تبدیل گردید و در همین جا به مشتقاتی از همین واژه رسید librarian (کتابدار) librarness (کتابخانه ای) ، Librariou (کتابفروش) و librarl که به

فیزیکی و کارکردی مد نظر قرار داد از نظر فیزیکی می توان تعاریف زیر برای کتابخانه در نظر گرفت:

۵. تعریف فیزیکی کتابخانه

۵-۱. کتابخانه مکانی است برای حفظ و نگهداری آثار مکتوب و غیرمکتوب که طی تاریخ تمدن بشر به وجود آمده است .

۵-۲. کتابخانه مخزنی است که برای حفظ مواد و منابع هنری ، علمی، ادبی، اجتماعی و غیره که بر روی رسانه های مختلف ثبت و ضبط شده اند.

۵-۳. کتابخانه مکانی است که انواع منابع و مواد در آن به صورت سازماندهی شده حفظ و نگهداری می شود.

۵-۴. کتابخانه مکان فیزیکی است که انواع رسانه های مکتوب، دیداری و شنیداری الکترونیکی در آن نگهداری می شود.

۶. تعریف کارکردی و اجتماعی کتابخانه

۶-۱. کتابخانه نهادی است اجتماعی که سازوکار اصلی ذخیره سازی ، حفاظت و اشاعه دانش و اطلاعات را فراهم می سازد .

۶-۲. کتابخانه نهادی است زاده جامعه که در طول تاریخ تمدن در خدمت حفظ و نشر دانش بوده است .

۶-۳. کتابخانه نهادی است اجتماعی که روح تمدن بشری را حفظ و نگهداری کرده است .

۶-۴. کتابخانه نهادی است که کارکردهای اصلی حرفه کتابداری یعنی جمع آوری ، سازماندهی، اشاعه و مدیریت منابع اطلاعاتی در آن انجام می شود.

۶-۵. کتابخانه پلی است میان دانش مضبوط بشری بین نسلهای گذشته ، حال و آینده .

با تلفیق این تعاریف می توان کتابخانه را این گونه تعریف کرد : کتابخانه نهادی اجتماعی است که با ذخیره سازی، حفاظت و اشاعه پیشینه های مکتوب دیداری و شنیداری الکترونیکی با استفاده از خدمات کارکنان آموزش دیده در خدمت تعلیم و تربیت و توسعه سیاسی، اقتصادی ، اجتماعی علمی و فرهنگی است (مزینانی ۱۳۸۵: ۷۶-۷۵).

۷. رویکردی به ساختار کتابخانه ها و عملکرد

آنها در حوزه دانشگاه ها

بی شک کتابخانه های دانشگاهی با اقسام دیگر کتابخانه نظیر کتابخانه های آموزشی ، عمومی، کودکان و سازمانی متفاوت است این کتابخانه ها

«عملکردی (نه مکانی) است که مسئولیت آن گردآوری منظم (اطلاعات که باید طرحی برای فراهم آوری مواد مربوط به نیازهای سازمانی که به آن وابسته است داشته باشد و اطلاعات شامل کپیبه آثار عتیقه و مواد غیر کتابی است)، نظام رده بندی باید نیازمندیهای نظام را بازیابی را باز شناسد)، احتمال دارد ذخیره سازی به منظور بازیابی تبدیل به شکل مورد نیاز را طلب کند)

بر مبنای نیاز (هنر معرفی وجود واحد اطلاعات باید کارآمد و منظم باشد) بازیابی و کمک به تلفیق آن در استفاده ای که باید از اطلاعات به عمل آید (fly 1971: 17-19).

در همین باره «رابین» تعریف بسیط تر وبا دیدگاه دیگری را ارائه داده است. وی کتابخانه دانشگاهی را در سطحی فراتر از کتابخانه های آموزشی قرار داده و لذا از این دیدگاه طبقه کتابخانه دانشگاهی را تعریف میکند و نه از نگاه اطلاع رسانی گسترده آن . وی می گوید :

اصطلاح «کتابخانه دانشگاهی» یک اصطلاح عام است و برای بسیاری از موسسات مختلف استفاده می شود. روی هم رفته ، کتابخانه دانشگاهی کتابخانه ای است که به یک موسسه آموزشی که دارای برنامه آموزشی فراتر از سطح آموزش ابتدایی و دبیرستان است خدمت می کند این تعریف دانشگاه ها، دانشکده های چهار ساله و دانشکده های دو ساله و اجتماعی را در بر می گیرد . کتابخانه های دانشگاهی همانند مرکز رسانه ای کتابخانه های مدارس در یک مجموعه اداری بزرگتر قرار دارند . کتابخانه معمولا توسط یک رئیس یا مدیر گروه که به طور مستقیم به مدیر دانشگاهی سطح بالاتر گزارش می دهد اداره می شود کتابخانه دانشگاهی دارای یک هدف مستقل نیست بلکه وظیفه اش به طور مستقیم به وظیفه موسسه دانشگاهی بزرگتر مربوط می شود در یک مفهوم کلی هدف اش خدمت به دانشجویان و اعضای هیئت علمی جامعه دانشگاهی و تا حدودی اداره کنندگان و کارکنان موسسه و به میزان زیادتری جامعه دانشگاهی که در سطح ملی و بین المللی وجود دارند است. افزون بر این کتابخانه دانشگاهی ممکن است برخی خدمات را از طریق دسترس پذیر کردن منابع برای شهروندان محلی به جامعه محلی ارائه کند (رابین ۱۳۸۳: ۴۳۰).

در تعریف دیگری درباره عبارت کتابخانه چنین می خوانیم :

که برای ارائه تعریفی از کتابخانه باید آن را از نظر

ماهواره ای می توانند در صدد پردازش عرضه اطلاعات به گونه ای مفید بر آیند (صبا ۱۳۸۴، ۳۸).

۹. تأثیر رنسانس در ظهور کتابخانه های مهم دانشگاهی

رنسانس باعث رویکرد فزاینده و رشد خوبی برای کتابخانه های دانشگاهی بوده است. از این رهگذر چندین کتابخانه مهم در این حوزه زمانی و تاریخی که از تحولات زیادی برخوردار گردیدند از این قرارند:

۱-۹. کتابخانه بودلیان که در سال ۱۶۰۲، سرتوماس بودلی آن را در آکسفورد تاسیس کرد. این کتابخانه در سال ۱۶۲۰، ۱۶ هزار و در سال ۱۷۰۰ تقریباً ۳۰ هزار جلد کتاب داشت. این کتابخانه بزرگترین و مهمترین کتابخانه اروپا در این دوره محسوب می شود.

۲-۹. کتابخانه دانشگاه کمبریج که در سال ۱۵۸۲، ۳۰۰ جلد کتاب چاپی و ۱۵۰ نسخه خطی داشت در سال ۱۶۵۰، ۱۰۰۰ جلد کتاب چاپی و ۴۰۰ نسخه خطی داشت و دو قرن و نیم بعد (۱۹۰۰) مجموعه آن بالغ بر یک میلیون جلد و در اواسط دهه هفتاد میلادی ۳ میلیون جلد بود و در حال حاضر بالغ بر ۶ میلیون جلد کتاب است.

۳-۹. کتابخانه های دانشگاه های آمریکا مانند کتابخانه دانشگاه هاروارد در سال ۱۶۳۸ و کتابخانه دانشگاه ییل و کتابخانه دانشگاه پرینستون و کتابخانه دانشگاه ویلیام مری نیز در این دوره تاسیس شدند (موکهر جی، ۱۳۶۸: ۱۱۳-۱۱۲).

در این دوره فرهنگستان علوم نیز در سطح اروپا پایه گذاری گردید که خود در رشد کتابخانه ای دانشگاهی رشد بسزایی داشتند (shera: 1976: 27-29). در همین راستا افراد بزرگی را که در این توسعه شرکت داشتند نباید فراموش کرد کسانی چون پتراک که به منزله افسانه ای در توسعه کتابخانه ای ظهور کرد از این جمله اند (ibid: 25).

این روند توسعه در اروپا که از قرن شانزدهم آغاز شده بود به این معنا بود که در سال ۱۵۰۰ میلادی بیش از ۷۵ دانشگاه در سطح اروپا به وجود آمد این دانشگاه ها هر یک دارای مجموعه ای از کتابها بودند که در سطح محدودی مورد استفاده علما و دانش پژوهان قرار می گرفت. این نوع کتابخانه ها همانند کتابخانه هایی بودند که در دنیای شرق در کنار مدارس علمیه و نظامیه ها مورد استفاده محققان قرار

از تاریخ و عملکرد و صیورورت خاصی برخوردارند و وظایف و تحولات آنها ویژه خود آنهاست. در این بخش به کتابخانه های دانشگاهی پرداخته می شود و در همین راستا برخی از مهمترین امور مربوط به آنها مورد بحث قرار می گیرد.

۸. کتابخانه دانشگاهی و ساختار معمول آنها

شک نیست که نگاه به کتابخانه های دانشگاهی، یک نگاه مثبت است و آنها را به منزله پیشرفت دهنده آموزش و پژوهش در حوزه دانشگاه می توان در نظر گرفت. کتابخانه با سه گروه دانشجو، استاد، پژوهشگر در ارتباط است و می کوشد به نیازهای هر یک پاسخ دهد. کتابخانه دانشگاهی معمولاً مرکب از یک کتابخانه مرکزی، کتابخانه های مستقل دانشکده ای و نیز کتابخانه های تخصصی وابسته به گروه های آموزشی است. تعداد کتابخانه های دانشکدهها بسته به تعداد دانشجویان و نیز رشته های تحصیلی متفاوت است. بخش مهم از فرایند سفارش، تهیه و آماده سازی کتابها و سایر منابع اطلاعاتی معمولاً از طریق کتابخانه مرکزی دانشگاه صورت می گیرد. امروزه کتابخانه مرکزی دانشگاه با توجه به منابع ارزشمند موجود در آن بیشتر در خدمت دانشجویان دوره های تکمیلی یا عالی و استادان و پژوهشگران است.

برخی از کتابخانه های دانشگاهی دنیا مانند کتابخانه های دانشگاه هاروارد آمریکا و کتابخانه بودلیان در دانشگاه آکسفورد انگلستان از نظر تعداد کتاب و کیفیت مجموعه با بزرگترین کتابخانه های ملی قابل مقایسه اند

کتابخانه های دانشگاهی ایران، پس از تأسیس مدارس عالی به تدریج شکل گرفت و به موازات گسترش دانشگاه ها، منابع عرضه خدمات در آنها افزایش یافت. از کتابخانه های دانشگاهی قدیمی و مهم ایران کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران است.

اساس این کتابخانه در سال ۱۳۲۸ بنیان نهاده شد و از فعالیت های آن می توان به برگزاری نمایشگاه ها و سمینارها همکاری با سایر دانشگاه ها و مراکز علمی پژوهشی تهیه میکروفیلم و میکروفیش از نسخه های دستنویست و نیز انتشار نشریات و متون کتابداری و کتابشناسی اشاره کرد. اخیراً این دانشگاه به کتابخانه دیجیتال نیز مجهز گردیده است.

امروزه اکثر کتابخانه های دانشگاهی دنیا با مجهز شدن به فناوریهای نوین اطلاعاتی و بهره گیری از آنها (مانند اتصال به شبکه های کابلی) و نیز ارتباطات

می گرفت. اما شکل گیری کتابخانه های دانشگاهی به مفهوم امروزی و با قوانین مدرن اروپا به حدود سال ۱۸۵۵ و در آمریکا به سال ۱۸۵۰ می رسد. در بررسی کتابخانه دانشگاهی باید به کتابخانه های مؤسسات آموزش عالی اعم از دانشکده ها، مدارس عالی و دانشسراها نیز اشاره کرد. این نوع کتابخانه ها که در مجموع به آنها کتابخانه های آکادمیک نیز گفته می شود برای کمک به اساتید و دانشجویان به وجود آمده اند و به عنوان ابزاری برای تسهیل فرایندهای آموزشی تحقیقی مدنظر قرار می گیرند. در این بخش ویژگی ها و اختصاصات کتابخانه های دانشگاهی مدنظر قرار می گیرد یعنی کتابخانه ای که در یک دانشگاه متشکل از چندین دانشکده و مقاطع مختلف تحصیلی اعم از کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری مشغول فعالیت است. دانشگاه های بزرگ جهان صاحب کتابخانه های عظیمی هستند و در بعضی موارد اهمیت آنها بر اساس کتابخانه شان سنجیده می شود (مزینانی، ۱۳۸۵: ۱۸۶).

۱۰- رویکردی به نیازهای اطلاعاتی کتابخانه های دانشگاهی

بدون هیچگیزی باید خاطر نشان کرد که کتابداران برای شناخت و رفع نیازهای کتابخانه های دانشگاهی باید اطلاعات جامع درست و خوبی از رشته های آموزشی دانشگاه و روشهای مختلف تدریس و رویکردهای پژوهشی و آمار دانشجویان، اساتید و پژوهشگران داشته باشند و هر رشته را به تفکیک مورد نظر قرار دهند (refer to Hamburg, 1974) تا تمامی دانش برای همگان قابل استفاده باشد (Holms trom, 1956)

در این راستا به این مباحث می پردازیم و هر یک را اجمالا بررسی می نماییم.

۱-۱۰. برنامه ها و رشته های آموزشی دانشگاه در مقاطع مختلف تحصیلی

کتابدار باید از برنامه های آموزشی و رشته های تحصیلی در مقاطع مختلف آگاهی داشته باشد این آگاهی به طور موثری وی را در شناخت نیازهای اطلاعاتی جامعه کتابخانه کمک خواهد کرد هر تغییری در برنامه آموزشی و ایجاد هر رشته تازه ای در دانشگاه به ناچار نیازهای اطلاعاتی جدیدی به وجود خواهد آورد که در مجموعه کتابخانه آئیر می گذارد، مثلا اگر در دانشگاهی رشته کتابداری دایر شود، برای رفع نیازهای تازه به مجموعه ای غنی تر در این زمینه

نیاز است و باید پیش از افتتاح این رشته کتابها و دیگر مواد مناسب آن را فراهم آورد بنابراین توجه به تعداد، نوع و محتوای منابع در مقاطع تحصیلی مختلف یک رشته برای کتابدار ضروری است؛ زیرا مثلا نیازهای دانشجویان دوره کارشناسی با دکتری متفاوت است. علاوه بر این دانشجویان دوره های کارشناسی بیشتر منابع فارسی را مطالعه می کنند در حالی که دانشجویان دوره های تکمیلی به منابع غیر فارسی نیاز بیشتری دارند. کتابدار می تواند از طریق مطالعه منظم راهنمای دانشگاه، مطالعه برنامه های درسی مصوب هر دوره، ارتباط با دفترهای برنامه ریزی آموزشی و نیز مسئولان دانشگاه به اداره های آموزش دانشگاه و دانشکده ها اطلاعات لازم را کسب کند؛ علاوه بر این شرکت کتابدار در جلسه های شورا و دیگر جلسه های بحث و گفتگو و اخذ تصمیم در باره برنامه ها نیز بسیار مفید است. کتابداری در شناخت برنامه های آموزشی موفق تر خواهد بود که به طور منظم در این جلسه ها شرکت کند و نیز نسخه ای از برنامه های جدید تهیه نماید.

۲-۱۰. روشهای مختلف تدریس

در دانشگاهی که روش تدریس بر پایه از حفظ کردن مطالب یک کتاب یا جزوه استوار باشد و استاد تنها انتظار فراگرفتن همان مطالب را داشته باشد به طور طبیعی کتابخانه نقش مؤثری در آموزش دانشجویان نخواهد داشت؛ زیرا دانشجویان نیازی به مراجعه به کتابخانه برای کسب اطلاعات بیشتر ندارند و کتابدار باید راهی برای جلب دانشجویان به کتابخانه پیدا کند. اگر روش تدریس چنان باشد که ضمن بیان رئوس مطالب دانشجویان به مطالعه منابعی در موضوع مورد بحث راهنمایی شوند و برای آنان تکلیفی معین گردد که مطالعه خارج از کلاس الزامی نماید دانشجویان بیشتر به کتابخانه مراجعه خواهند کرد و لازم است مجموعه کتابخانه متناسب با نیاز آنها غنی تر گردد. همچنین اگر برای تفهیم بیشتر مطالب تدریس یا نمایش اسلاید و فیلم و به کمک پروژکتور اورهد انجام می شود، کتابخانه باید به مواد دیداری شنیداری مجهز گردد.

کتابدار می تواند با مطالعه تقویم های درسی استادان حضور در کلاس ها و مصاحبه با دانشجویان از روشهای مختلف تدریس در دانشگاه مطلع شوند. علاوه بر این او باید پیش از آغاز هر نیمسال تحصیلی از استادان بخواهد که فهرست منابع مورد نیاز درس خود را تهیه و به کتابخانه ارسال کند. پاسخ استادان

تدریس (پشتیبانی برنامه های آموزشی) و پژوهش (انتشارات). انواع مختلف کتابخانه دانشگاهی گرایش به تاکید بر جنبه های مختلف زندگی دانشگاهی دارد ولو این که این مجموعه ها بسیار کوچک باشند (Jones, 1989)، برای مثال کتابخانه های دانشگاهی مرکزی، گرایش به تاکید بر پژوهش و برنامه های تحصیلات تکمیلی دارند. مجموعه آنها بسیاری از مجلات پژوهش جاری، مجموعه های خاص، منابع کمیاب و پایان نامه های کارشناسی ارشد و دکترا و همچنین تک نگاشت های عمومی را در بر دارند (Coleman, 1992:27). برنامه های آموزشی عمومی هنوز هم پشتیبانی می شوند اما بیشتر منابع مالی کتابخانه به منابع پژوهشی برای اعضای هیئت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی اختصاص می یابد این مورد ممکن است برای برخی از «دانشکده های هنرهای ذوقی» چهار ساله نیز صادق باشد اما کمتر اتفاق می افتد «دانشکده های هنرهای ذوقی» اکثراً گرایش به کاستن از تاکید بر برنامه های تحصیلات تکمیلی تاکید می کنند، بنابراین مجموعه کتابخانه عمدتاً برای پشتیبانی برنامه آموزشی ایجاد می شود و مادامی که دانشکده از اعضای هیئت علمی باشند انتظار پژوهش و انتشار داشته باشد از کتابخانه انتظار می رود که مجموعه ای برای پشتیبانی از آن فراهم کند اما احتمالاً تمرکز بر زمینه تدریس نیز وجود داشته باشد. «دانشکده های دوساله و اجتماعی» تقریباً همه انرژی شان را به تدریس و آموزش مداوم در اجتماع اختصاص می دهند و مجموعه های کتابخانه و خدمتشان منعکس کننده این تاکید است.

در همین راستا نیز کتابخانه های دانشگاهی، همانند کتابخانه های مدارس با چالش ها و مسایل متعددی مواجه هستند. از جمله آنها این موارد هستند: حفظ و نگهداری، توسعه مجموعه های اشتراکی و اشتراک منابع رقابت خودمختاری، افزایش هزینه های منابع، کاهش بودجه ها و ظهور فناوری های اطلاعاتی جدید و در همین راستا هزینه گزاف حفظ و نگهداری نیز باید مد نظر باشد (Bynes, 1992).

۱۲. روشهای سازماندهی کتابخانه ها به لحاظ عملکرد

در راستای عملکردهای بنیادین کتابخانه های دانشگاهی نظریات مختلفی وجود دارد ولی باید دقت داشت که بدون سازماندهی نمی توان کتابخانه ای را

به این درخواست نیز تاحدی روش تدریس آنان را مشخص خواهد کرد.

۳-۱۰. برنامه های پژوهشی

در یک دانشگاه خوب کار پژوهش از کار آموزش جدا نیست. آموزشی که بر پایه پژوهش استوار نباشد پویا نخواهد بود. تدریس در دانشگاه ها باید بر پایه آخرین اطلاعات باشد و آخرین روشهای علمی تازه ترین کشفیات باید در آنجا مورد بحث و گفتگو قرار گیرد. پژوهش واقعی مطالعه پیوندی ناگسستنی دارد و هیچ پژوهنده راستینی نمی تواند خود را از نتایج پژوهش های همکارانش در گذشته و حال و در سراسر جهان بی نیاز بداند و این کار بدون مطالعه منظم انتشارات علمی امکانپذیر نیست. کتابدار با اطلاع از وضع پژوهش دانشگاه و در رشته های مختلف آن تصویری واقعی از نیازهای جامعه استفاده کننده از کتابخانه به انتشارات علمی به دستخواهد آورد. کتابخانه برای کسب اطلاع در این زمینه می تواند از همان روشهایی که در مورد برنامه های آموزشی گفته شد استفاده کند.

۴-۱۰. تعداد دانشجویان و استادان

این عامل معیاری بسیار مهم در شناخت نیازهای جامعه کتابخانه دانشگاهی است. هر چه تعداد دانشجو و استاد بیشتر باشد نیاز به منابع اطلاعاتی بیشتر خواهد بود. تعداد دانشجویان در تعیین نسخه های تکراری از یک کتاب عامل بسیار مهمی به شمار می رود. بدیهی است هر چه تعداد استادان و اعضای هیات علمی در هر دانشگاهی کمتر از تعداد دانشجویان است، بنابراین کتابدار می تواند فهرستی از مشخصات و سوابق تحصیلی، شغلی و تخصصی آنان تهیه کند. این اطلاعات نیز برای شناخت جامعه کتابخانه و نیازهای آن بسیار مفید است. لازم به ذکر است که به طور کلی هر حرفه در طول زمان با نیازهای اطلاعاتی مواجه است (Oppenheim, 1964:315) البته نرخ این نیازها در ادوار مختلف متنوع است (Stone, 1986:120).

۱۱. جایگاه و رسالت کتابخانه دانشگاهی

امروزه کتابخانه ها به منزله جزء لاینفک دانشگاه ها وارد عمل شده اند و دارای جایگاه والایی گردیده اند. در همین راستا نوع و سطح و چگونگی و کیفیت منافع کتابخانه دانشگاهی باز نمودی از رسالت موسسه دانشگاه می باشد.

زمینه های تاکید معمولاً حول دو محور می چرخد

۱۰. واحد کتب خطی.

۱۱. واحد انتشارات و تبلیغات.

۱۲. روابط عمومی (علویجه، ۱۳۸۰: ۶۹-۶۸).

همانطور که ملاحظه می شود موارد فوق یک ارائه کلی است زیرا ممکن است کتابخانه دارای واحدهای هفت، ده، یازده و دوازده نباشد. بنابراین چنانچه مصداق را مشخص کنیم می توان گفت که کتابخانه های دانشگاهی را میتوان دارای بخش های مهم ذیل قلمداد نمود که هر یک دارای عملکرد و وظایف خاصی می باشند:

۱-۱۴. بخش مدیریت :

شناخت جامعه یا مراجعه کنندگان به کتابخانه و آگاهی از هدف های هر گروه از آنها؛ نظارت بر چگونگی جریان امور و آموزش و هدایت کارمندان و مشاوره با مسئولان دانشگاه از وظایف مدیران است. مدیر همچنین در صدد معرفی کتابخانه به آحاد جامعه بر می آید و با برنامه ریزی صحیح برای عرضه خدمات گوناگون افراد را به استفاده از کتابخانه تشویق می کند (صبا ۱۳۸۴: ۱۶).

لازم است خاطر نشان شود که این بخش از اهمیت ویژه ای برخوردار است زیرا کتابخانه های دانشگاهی و میتوانند به صورت یک نظام منسجم و مرتبط در راه تحقق اهداف و وظایف خود گام بردارند (تعاونی، ۱۳۸۱: ۳).

۲-۱۴. بخش خدمات فنی :

این بخش از چهار قسمت مجزا ما وابسته به یکدیگر به وجود می آید این قسمت ها عبارتند از :
۱-۲-۱۴. بخش انتخاب و سفارش : وظیفه این بخش انتخاب مواد و مدارک گوناگون اطلاعاتی و ثبت و سفارش دادن آنهاست. انتخاب معمولاً از طریق کتابشناسیها، نقدنامه ها، تازه های کتاب یا مراجعه به مراکز فروش مانند نمایشگاه های کتاب صورت می گیرد. در دانشگاه ها معمولاً شورایی به عنوان شورای انتخاب کتاب مرکب از سرپرست کتابخانه، معاونت پژوهشی، نمایندگان از دانشجویان هر رشته و نمایندگان از گروه های آموزشی و نیز مدیر امور مالی مسئولیت انتخاب مواد را بر عهده می گیرند. فهرست منابع انتخاب شده پیش از سفارش با موجودی کتابخانه و سیاهه مواد سفارش شده پیشین مطابقت داده می شود تا با حذف موارد تکراری بتوان منابع جدیدی انتخاب کرد و سفارش داد (پیشین). با این حال باید توجه داشت که ماهیت سفارش یک امر کلی و روزمره است.

سازمان داد، به نظر می رسد که بهترین این عملکردها از این قرارند:

۱. انتخاب منابع و توسعه مجموعه.

۲. سفارش و گردآوری منابع.

۳. دسترس پذیر کردن اطلاعات از طریق تحویل مدارک، تحویل الکترونیکی مدارک و فراهم کردن سازو کارهای دسترسی به اطلاعات.

۴. حفظ و نگهداری منابع.

۵. برنامه ریزی شامل اشکال کتابشناختی و دیگر اشکال آموزشی دسترسی به اطلاعات.

برخی کتابخانه ها بر بعضی عملکردها تاکید بیشتری خواهند داشت و سازمان آنها نیز تفاوت در این تاکید را منعکس خواهد کرد (رابین، ۱۳۸۳: ۳۹۲). لازم به ذکر است که امور فوق دارای مباحث علمی گسترده ای است که باید در جای خود به آنها پرداخته شود.

۱۳. واحدهای تشکیل دهنده کتابخانه

کتابخانه به مثابه یک ارگانیزم زنده و پویا دارای اجزاء و اعضای مختلفی است در این بخش سعی بر این است که به این بخش های تشکیل دهنده دانشگاه پردازیم :

۱۴. واحدها و خرده سیستم های اصلی کتابخانه

در باره واحدهای دانشگاه مباحث مختلفی وجود دارد و درباره تعداد و چگونگی آنها در برخی موارد اختلاف نظر وجود دارد و در برخی موارد اشتراک نظر. اما به طور کلی اگر بخواهیم واحدها و خرده سیستم های اصلی کتابخانه را نام ببریم، همانگونه که قبلاً یادآور شدیم، به شرح زیر می باشند:

۱. واحد مخزن (شامل سرویس دهی، چیدن کتابها در قفسه ها، آماده سازی و غیره)

۲. واحدهای اداری: شامل عضو گیری، تبلیغ، ارسال و مراسلات امور کارکنان و غیره

۳. واحد خدمات فنی شامل طبقه بندی، کارت نویسی، تکثیر برگه آرا و غیره

۴. واحد صحافی شامل تعمیر و مرمت.

۵. واحد نشریات.

۶. واحد مرجع.

۷. واحد کتب کودکان و نوجوانان.

۸. واحد کتب خارجی.

۹. واحد فعالیت های فوق برنامه شامل نمایشگاهها، انجمن ها، کلاس های ادبی سخنرانی ها، مراسم و غیره.

مجلات علمی) و نیز ارتباط مستقیمشان با مطالب درسی به عنوان منابع اصلی یا جنبی) معمولاً پس از پیشنهاد استادان از مخزن اصلی جدا و در فضای دیگری نگهداری می شوند. با توجه به نوع مدارک و تعداد آنها ساعات محدودی نیز برای امانت و استفاده در خارج از کتابخانه اختصاص می یابد.

۲-۳-۱۴. بخش مرجع: محیط نسبتاً وسیعی است که در آنجا منابع مرجع مانند دایره المعارف ها، واژه نامه ها و کتابشناسی ها نگهداری و مطالعه می شوند. از این گونه منابع فقط در کتابخانه می توان استفاده کرد.

در این بخش کتابدار متخصص موضوعی با شناخت منابع و مدارک مختلف موجود و نیز آگاهی از سایر مراکز پژوهشی و اطلاع رسانی و امروزه با بهره گیری از پایگاه ها و شبکه های اطلاعاتی کاربران را در پژوهش و جمع آوری اطلاعات هدایت می کند (پیشین).

در پایان لازم است خاطر نشان کنیم که خدمات کتابخانه و البته کاربران آنها باید به مثابه نظامی از اجزاء متعامل در نظر گرفته شوند

(Refer to: merchant, 1976).

۳-۳-۱۴. بخش نظریات ادواری: این قسمت از ارکان مهم اطلاعاتی در کتابخانه های پژوهشی و دانشگاهی است که میتوان آنها را به این قرار دسته بندی نمود:

۱-۳-۳-۱۴. نشریات ادواری جاری: در سالن نشریات ادواری، جاری و نشریات روز به ترتیب الفبای عنوان نگهداری می شود. مشخصات نشریات (عنوان، فاصله انتشار و غیره) بر روی برگه های خاص ثبت و در کارکس نشریات بر اساس عنوان بایگانی می شود. این اطلاعات در رایانه نیز ثبت و ذخیره می شود و کاربران میتوانند آنها را بایگانی کنند.

بخشی از فضای نشریات ادواری جاری به نمایه نامه ها و فهرست های گوناگون مقالات نشریات اختصاص دارد پژوهشگران در زمینه های مورد تحقیق می توانند به این منابع مراجعه کنند و به اطلاعات کتابشناختی مقالات دست یابند.

۲-۳-۳-۱۴. نشریات ادواری گذشته نگر: مجموعه ای از نشریات ادواری قدیمی اند که پس از صحافی دوره های مختلف نشریه در مکانی جداگانه و معمولاً به صورت نظام قفسه بندی نگهداری می شود و مشخصات آنها همچون کتابها در فهرست برگه ها ثبت و پس از اختصاص نشانه بایگانی همراه با اطلاعات

۲-۲-۱۴. بخش فهرست نویسی و رده بندی: افرادی که در این قسمت فعالیت می کنند مشخصات فیزیکی و تحلیلی منابع جدید تهیه شده را با توجه به استانداردها و قوانین بین المللی اطلاع رسانی و کتابداری در برگه هایی ثبت یا فهرست می کنند و سپس یا توجه به محتوای مدرک، نشانه یا شماره ای برای بازیابی آن اختصاص می دهند این شماره را اصطلاحاً نشانه بازیابی می نامند (پیشین). لازم است این امر نیز روشن شود که کتابخانه می تواند فهرست ملی داشت باشد که شامل کتابخانه های دیگر نیز می شود که بر غنای دسترسی می افزایند (Refer to: British.. 1950).

۳-۲-۱۴. آماده سازی فیزیکی: در کتابخانه هایی که به رایانه مجهزند اطلاعات فهرست برگه ها یا کاربرگه های تهیه شده به رایانه داده می شود این اطلاعات با کمک نرم افزار خاصی که برای این منظور طراحی و در رایانه نصب شده است ذخیره سازی و در هنگام نیاز بازیابی می شود. در نظام های دستی فهرست برگه ها پس از تکثیر و تایپ شناسه های لازم بر روی برگه ها در داخل برگه دان تنظیم و نگهداری می شود، سپس مدرک، ثبت و مهر و نشانه بازیابی در عطف آن نوشته می شود، آنگاه کارتهای امانت و برگه موعده برگشت در داخل کتاب الصاق می شود. کتاب در این مرحله به مخزن فرستاده می شود.

۴-۲-۱۴. تعمیر و صحافی: کتابهایی را که در اثر کثرت استفاده به مرمت نیاز دارند، کتابداران از مخزن (محل بایگانی کتابها) استخراج و به این قسمت ارسال می کنند علاوه بر کتاب نشریات ادواری و برخی از مدارک دیگر نیز در این قسمت صحافی می شوند.

لازم به ذکر است که برای جلوگیری از هزینه های بالای صحافی قبل از جلد کتابها باید بررسیهای دقیقی را انجام داد تا از استحکام لازم برخوردار باشند (پرتو، ۲۶: ۱۳۸۴).

۳-۱۴. بخش خدمات عمومی

این بخش با کاربران ارتباط بسیار نزدیک دارد. بخش خدمات عمومی در کتابخانه های بزرگ مرکب از مجموعه های مهم و مختلفی است که هر یک از آنها عملکرد ویژه ای دارند:

۱-۳-۱۴. بخش منابع ذخیره: منابع ذخیره منابعی هستند که به علت ویژگی فیزیکی و محتوایی (مانند جزوات درسی و مقاله های تکثیر شده از

کتابها در رایانه ذخیره سازی و یا در برگه دان بایگانی می شود.

بعضی از کتابخانه ها به تهیه نشریات قدیمی به صورت میکروفیلم و میکروکارت علاقه نشان می دهند. این گونه مواد فضای محدودی را در کتابخانه که مقرون به صرفه تر است اشغال می کنند. البته به علت ریز بودن مطالب در این منابع برای مطالعه ناگزیریم از دستگاه میکروفیلم خوان استفاده کنیم با رواج رایانه در کتابخانه ها می توانیم مقالات بسیاری از نشریات علمی را از طریق دسترسی به پایگاه ها و شبکه های اطلاعاتی مانند اینترنت به صورت کامل تهیه و مطالعه کنیم .

۱۴-۳-۴. بخش امانت : منابع از طریق بخش امانت به خارج از کتابخانه راه می یابند و از همان مسیر نیز به مجموعه برگردانده می شوند. وظیفه این بخش تنظیم و کنترل برگه های امانت موادی است که از کتابخانه خارج می شوند . شناسنامه مواد خارج شده بر اساس نام امانت گیرنده به عنوان اثر(نشانه بازیابی) و تاریخ برگشت آن تنظیم و بایگانی می شود . در کتابخانه هایی که از رایانه استفاده می کنند موارد مربوط به فعالیت های این قسمت (مانند گزارشگیری) تماماً با رایانه انجام می شود.

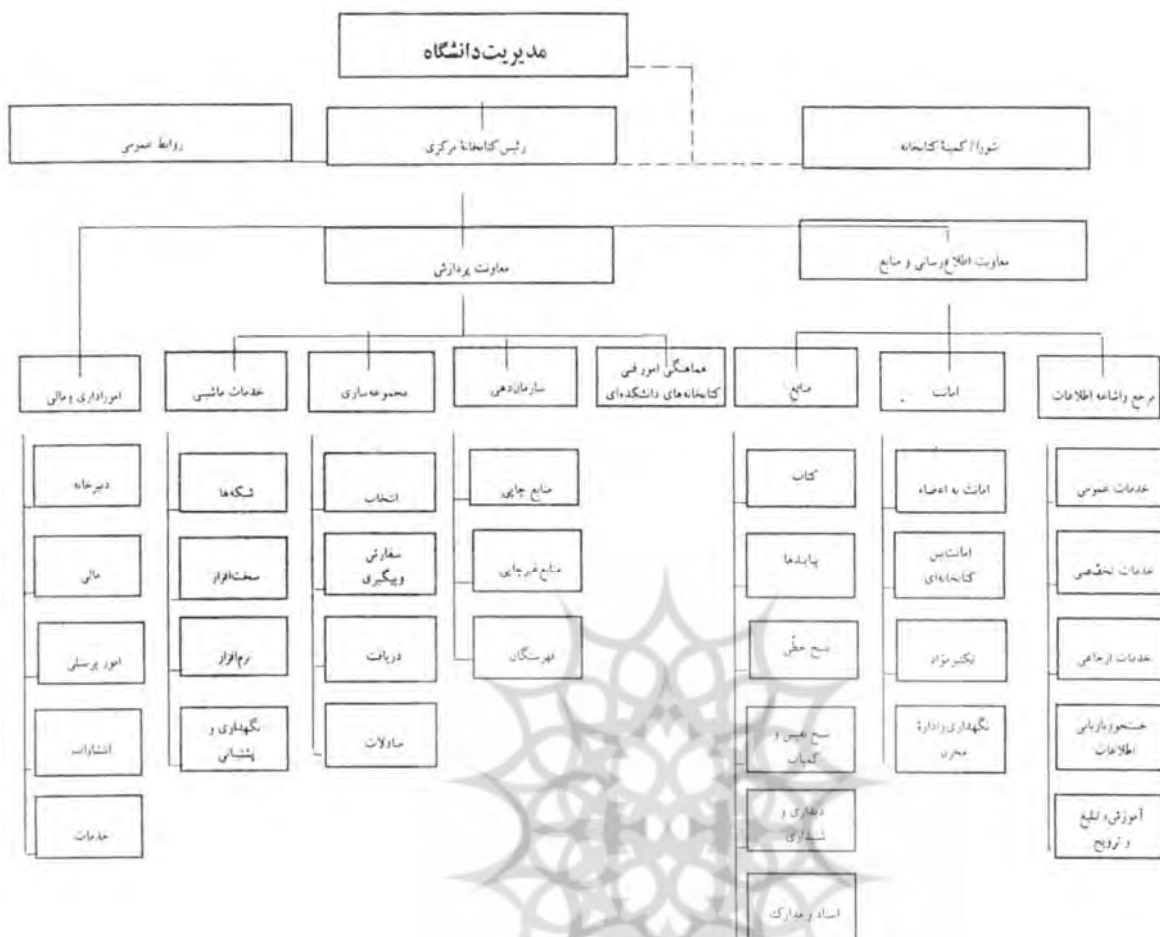
۱۴-۳-۵. بخش تکثیر : همانگونه که ذکر شد از برخی مواد (مانند نشریات ادواری و کتابهای مرجع) فقط در کتابخانه باید استفاده کرد. لذا برای ایجاد سهولت در کاربرد و مطالعه این گونه منابع بخش جداگانه ای به نام بخش تکثیر در کتابخانه ها ایجاد می شود که کاربران می توانند نسخه ای از مطالب مورد نیاز خود را که در منابع فوق وجود دارد، با

دستگاه تکثیر تهیه و از آن استفاده کنند. ۱۴-۳-۶. سیاحتگاه کتب : این بخش معمولاً در قسمت ورودی کتابخانه قرار دارد و مکانی است که با مبلمان راحت و دکوراسیون مناسب استفاده کنندگان را به خود جلب می کند. در این بخش، کتابهای جدید، آخرین شماره روزنامه ها و تعدادی از نشریات عمومی دریافتی کتابخانه، بر روی قفسه به تماشا گذاشته می شود . بعلاوه تعدادی از مجموعه های معروف وداستان نیز برای مطالعه در این اتاق نگهداری می شوند. دانشجویان پس از فراغت از مطالعه جدی در داخل کتابخانه این اتاق را برای رفع خستگی و مطالعه تفننی انتخاب می کنند.

۱۴-۳-۷. اتاق وجین: هدف از وجین حفظ و نگهداری از منابع در مکانی جدا از مجموعه عمومی کتابخانه است تا بدین وسیله اولاً برای ورود منابع جدید جای کافی فراهم شود ثانیاً پژوهشگر بتواند از کتابهای وجین شده مورد نیاز استفاده کند. باید دانست که عمل وجین فقط به کتابهای علمی اختصاص دارد؛ زیرا منابع علمی هنری ادبی جاودانه در اذهان و اعصار باقی می ماندند و هرگز رنگ کهنگی به خود نمی گیرند.

در کتابخانه های دانشگاهی تخصصی و پژوهشی منابع باید پیوسته وجین شوند. وجین را نباید با جداسازی کتابها و بایگانی راكد آنها، یکسان دانست؛ زیرا چه بسا بهره گیری از مطلبی کوتاه اما مهم در مدرکی قدیمی نیز در روند تحقیقی مفید واقع شود (پیشین، ۱۹-۱۸)

نمودار ۱: نمونه نمودار سازمانی کتابخانه مرکزی در نظام نیمه متمرکز (تعاونی، ۱۳۸۱، ۵۵)

اما عامل اصلی کاغذ اسیدی است. اسید زدایی انجام شده در فرایند تولید کاغذ یک «خود مخرب» است. نتیجه این که در طول سالها، اسید موجود در کاغذ آن را خشک و شکننده می کند و وقتی که کاغذ شکننده شد فقط لمس یا حرکت صفحات می تواند منجر به ریزش شدن کاغذ شود. از آنجایی که بیشتر کتابها و دیگر منابع چاپی از دهه ۱۸۶۰ بر روی کاغذ اسیدی چاپ شده اند، بزرگی مساله کتابهای شکننده در کتابخانه های پژوهشی بسیار بیشتر می شود. «شورای منابع آمریکا» تخمین زده است که بیش از ۷۵ میلیون کتاب شکننده فقط در کتابخانه های پژوهشی آمریکا وجود دارد و حفظ فقط ۳ میلیون از آنها بیش از ۲۰۰ میلیون دلار هزینه دارد (bynes, 1992).

از سویی اطلاعات ذخیره شده در قالب الکترونیکی جدید که به طور کلی به یک دهه قبل

۱۵. چالش های پیش روی کتابخانه های دانشگاهی

کتابخانه های دانشگاهی در همه دنیا با چالش ها و مشکلات فراوانی روبرو هستند در این بخش به این مباحث می پردازیم:

۱-۱۵. حفظ و نگهداری:

یکی از مشکلات مهم کتابخانه ها که با آن روبرو هستند حفظ و نگهداری است که از عوامل مهمی ناشی می گردد. در همین راستا کتابخانه های دانشگاهی به طور ویژه ای آسیب پذیر هستند زیرا مجموعه هایشان را به دلیل این که ممکن است زمانی مورد مراجعه قرار گیرند برای دوره طولانی نگهداری می کند. این مساله در واقع دو رو دارد «حفظ» و «نگهداری»، البته برخی مدعی هستند که این تمایز تمایزی بدون تفاوت است.

مساله حفظ و نگهداری از عوامل متعددی ناشی می شود

مهم قرار گرفته است، اما تلاش حفظ و نگهداری اشتراکی نیز در بین کتابخانه های دانشگاهی کوچکتر به وجود آمده است. ۱۵-۲. توسعه مجموعه های اشتراکی و اشتراک

منابع

گسترش مستمر و مداوم دانش و تکیه راسخ پژوهشگران و اعضای هیئت علمی و دانشجویان بر دستیابی به با کیفیت ترین و جدید ترین دانش موجود مساله اساسی است که کتابخانه های دانشگاهی با آن مواجه هستند در حالی که کتابخانه ها از تقلیل منابع برای برآورده کردن این نیازها رنج می برند، این پروژه ها نیز مطالبات قالب توجهی را مطرح می کنند. یکی از روشهای ظاهراً واضح برای پرداختن به این مساله توسعه مجموعه های اشتراکی و اشتراک منابع است. البته این دو اگر چه به طور نزدیکی به هم مرتبط هستند اما فعالیت های متفاوتی می باشند. توسعه مجموعه های اشتراکی، توصیف و انتقال محتوای مجموعه های خاص، شناسایی نقاط قوت و ضعف مجموعه های مختلف را در بر می گیرد.

اشتراک منابع تبادل منابع بین کتابخانه هایی معین است و به طور واضح این وظایف می تواند به طور مستقل انجام شود. رایج ترین آن این است که اشتراک منابع وجود دارد اما توسعه مجموعه های اشتراکی وجود ندارد در محیط های دانشگاهی تلاش قابل توجهی برای ادغام این دو انجام شده است.

اواخر دهه ۷۰ کتابداران توسعه مجموعه وابسته به «گروه کتابخانه های پژوهشی» به ویژه به دلایل کمبود دلارها و کاهش قدرت خرید ضرورت نیاز به «خط مشی های توسعه به صورت کنسرسیوم را دریافتند» (cloonan, 1993).

خودداری از تهیه نسخه های غیر ضروری منابع پژوهشی و شناسایی نقاط ضعف (مجموعه) در زمینه های موضوعی مختلف از اهداف عمده بود. همکاری مجموعه (کتابخانه ها) بدین صورت تحقق می یابد که کتابخانه های خاص معینی مسئولیت اصلی در زمینه های موضوعی معینی را بر عهده گرفته و به گردآوری (منابع) در سطوح مجموعه تعیین شده می پردازد. این همکاری با تحویل اثر بخش مدارک به طور اساسی بر توانایی کتابخانه های پژوهشی جهت تحویل اطلاعات با کمترین هزینه موثر واقع شد (cloonan 1993). این امر منجر به توسعه رسمی ابزار ارزیابی مجموعه گروه کتابخانه های پژوهشی شد که مجموعه های ملی را تعریف کرد و

بر می گردند تغییراتی را در زمینه حفظ و نگهداری به وجود آورده است. (کلونان) "cloonan" حداقل سه مسأله را مشاهده کرد که می تواند به صورت زیر خلاصه شود:

۱-۱-۱۵. در برخی قالب های الکترونیکی فقدان ماندگاری وجود دارد؛ گاهی اوقات در باره دیسک های فشرده حافظه فقط خواندنی تبلیغ می شود که تقریبی فناپذیر هستند، اما مورد این نیست درایوهای سخت و دیسک های فلاپی نسبت به مسایل متعددی آسیب پذیر هستند. در مقایسه با برخی رسانه های جدید منابع چاپی روی هم رفته دارای یک قالب بسیار با ثباتی هستند. کاغذهای غیر اسیدی می تواند صدها سال دوام پیدا کنند حتی بسیاری از کاغذهای اسیدی می تواند ده ها سال دوام پیدا کنند.

۱-۲-۱۵. داده های الکترونیکی در طول زمان گرایش به زوال یافتن دارند بنابراین اطلاعات ذخیره شده در قالبهای الکترونیکی باید کنترل شده و به طور ادواری باز آفرینی شده یا به ابزار ذخیره جدید منتقل شوند تا یکپارچگی داده ها از بین نرود.

۱-۳-۱۵. تجهیزات مربوط به قالب های الکترونیکی ممکن است منسوخ شود. با توجه به این واقعیت که به طور مداوم ابداعاتی در فناوریهای اطلاعات به وقوع می پیوندد احتمالاً قالبهای ذخیره جدیدی توسعه پیدا می کند. وقتی که سخت افزار تغییر می کند ما چگونه قالب های قبلی کار کنیم؟ فرد می تواند صرفاً به قالب های اولیه مانند «نوارهای صوتی هشت تراکی» و «دیسک های صوتی» فکر کند تا دریابد که حفظ اطلاعات در قالب های منسوخ شده چه چالش های دشواری را می تواند برای کتابخانه ها به وجود آورد. اگر دیسک های فشرده -حافظه فقط خواندنی و دیسک های لیزری در طول سالهای آتی جایگزین شوند آیا کتابخانه ها قادر به ذخیره و حفظ اطلاعات موجود در آنها در قالبی که بتواند به طور اثر بخش مورد استفاده قرار گیرد، خواهند بود؟ (cloonan 1993).

در نتیجه ظهور این مسایل جدی برای حفظ و نگهداری دانشگاه های مهم برنامه های حفظ و نگهداری را آغاز کرده اند و تلاش ملی برای توسعه راهبردهای مؤثر حفظ و نگهداری به طور اساسی افزایش یافته است. از جمله این راهبردها تلاش برای دیجیتالی کردن مجموعه های اصلی کتابخانه کنگره می باشد و تاکید بر حفظ مجموعه های پژوهشی

به همکاری برای توسعه بیشتر مجموعه ها کمک کرد. «ابزار ارزیابی»، یک توصیف موضوعی و سر راست در یک زمینه تحقیق فکری است (ibid) و همچنین تعاریف سطوح توسعه مجموعه را در بر دارد و این دو پرسش مهم را مطرح می کند که هر کتابخانه باید چه منابع را گردآوری کند؟ و عمق زمینه های موضوعی خاصی که گردآوری می شود باید در چه حدی باشد؟ زیربنای موضوعی «ابزار ارزیابی مجموعه گروه کتابخانه های پژوهشی» نظام رده بندی کتابخانه کنگره است؛ برای مثال ممکن است «ابزار ارزیابی مجموعه تاریخ» وجود داشته باشد، با این حال ممکن است ابزار ارزیابی مجموعه های موضوعی با یکدیگر همپوشانی داشته باشد، مانند «ابزار ارزیابی مجموعه آسیای شرقی» که تاریخ را نیز در بر خواهد داشت. با وجود این مشکلات این ابزار ارزیابی مجموعه مهم است و در حقیقت این ابزار توسعه مجموعه های اشتراک را با اشتراکی منابع پیوند زده و می تواند برای برنامه ریزی محلی و توسعه مجموعه و همچنین برنامه ریزی در سطح کنسرسیوم و توسعه مجموعه مفید باشد. کار «ابزار ارزیابی مجموعه» تحت راهنمایی «گروه کاری تحلیل ابزار ارزیابی مجموعه» در سال ۱۹۸۳ آغاز شد و از سال ۱۹۸۳ توسط «انجمن کتابخانه های پژوهشی» به عنوان «ابزار ارزیابی مجموعه» برای «پروژه موجودی مجموعه های ملی» استفاده شد و در قالب «ابزار ارزیابی مجموعه روی خطی» یک ابزار روی خطی برای توسعه مجموعه محلی و کنسرسیوم قابل دسترس داشت (ibid:9) استفاده از این «ابزار ارزیابی مجموعه» و رای «کتابخانه های گروه کتابخانه های پژوهشی» رشد یافته و امروزه توسط بسیاری از کنسرسیوم های دیگر استفاده می شود.

با وجود مطلوبیت «ابزار ارزیابی مجموعه گروه کتابخانه های پژوهشی» موانع بسیاری برای توسعه مجموعه های اشتراکی در بین موسسات دانشگاهی وجود دارد (ferguson, 1992) که عبارتند از:

۱-۲-۱۵. رقابت: دانشگاه تمایل دارد بهترین اعضای هیئت علمی و دانشجویان را جذب کند. برای تحقق این امر آنها به بهترین کتابخانه ها نیز نیاز دارند و ارجاع دادن آنها به کتابخانه های دیگر برای گردآوری منابع ممکن است منابع آن مؤسسات را افزایش داده و آنها را جذاب تر کند و کتابخانه هایشان از جهت اندازه نسخه های اضافه شده و رتبه بندی شهرت بیشتری برخوردار سازد.

۲-۲-۱۵. خودمختاری: کتابخانه خواهان آزادی عمل در ساختن مجموعه خود است. ساختن مجموعه های موسسات دیگر تقریباً به آن اندازه که ساختن مجموعه های خودمان اهمیت دارد مهم نیست. هر چه توافقاتی که انجام می گیرد بیشتر باشد میزان آزادی عمل بر مبنای قوانین محلی شان کمتر می شود.

۳-۲-۱۵. انگاره مالکیت: کتابخانه ها با این تصور عمومی کار می کنند که مالکیت منابع به طور فیزیکی مؤثرترین ابزار برای برآوردن نیازهای مراجعان است.

۳-۱۵. افزایش هزینه نشریات ادواری منابع: کتابخانه های دانشگاهی به میزان زیادی به نشریات ادواری برای پشتیبانی پژوهش ها و تدریس متکی هستند. مجلات اغلب برخی از جدیدترین اطلاعات مربوط به یک زمینه موضوعی به ویژه وقتی که با کتابها مقایسه می شوند را ارائه می کنند. پژوهشگران برای حفظ روزآمدیشان در زمینه های تجارب شان به میزان زیادی به نشریات ادواری زمینه موضوعی شان متکی هستند. «انجمن های کتابخانه های پژوهشی» تخمین می زند که در حال حاضر کتابخانه های پژوهشی به ۱۰ درصد دانشجویان و ۱۶ درصد اعضای هیئت علمی بیشتر از آنچه در سال ۱۹۸۶ انجام می داد، خدمات می دهد. افزون بر این بسیاری از منابع تقریباً به میزان دو برابر نسبت به سال ۱۹۸۶ توسط دانشجویان و اعضای هیئت علمی امانت گرفته می شود (ARL, 1995).

تخمین زده می شود که در برخی کتابخانه های دانشگاهی بودجه نشریات ادواری ۷۰ تا ۸۰ درصد بودجه مجموعه را به خود اختصاص می دهد. متأسفانه هزینه نشریات ادواری به طور قابل توجهی در دهه گذشته افزایش یافته است و معمولاً نسبت به هزینه کتابها از افزایش سریع تری برخوردار هستند؛ برای مثال قیمت نشریات ادواری در سال ۱۹۹۴ به طور متوسط ۱۰ درصد افزایش یافته است در حالی که قیمت کتابهای دانشگاهی ۲/۱ درصد افزایش یافته اند. (Bowker Annual, 1996).

«انجمن کتابخانه های پژوهشی» گزارش داد که هزینه نشریات ادواری به طور متوسط از سال ۱۹۸۶ سالانه بیش از ۱۰ درصد رشد داشته است. وضعیت از این بدتر نیز خواهد شد زیرا مؤسسات دانشگاهی اغلب دارای برنامه های فنی و علمی متنابهی هستند و در این وضعیت است که تورم بدترین وضع خود را

نشان خواهد داد؛ برای مثال قیمت نشریات ادواری پزشکی از سال ۱۹۹۰، ۹۰ درصد افزایش یافته است (ibid). انتشارات خارجی نیز یک مساله خاص است و برخلاف بیشتر کتابخانه های عمومی و مراکز رسانه ای کتابخانه های مدارس، کتابخانه های دانشگاهی اغلب نیازمند مجموعه متناهی از منابع منتشر شده در کشورهای خارجی هستند. تغییر فقط نرخ ارزهای خارجی می تواند تغییرات مهمی را در هزینه های منابع به وجود آورد از این رو اثر هزینه های یافته منابع بیشتر می شود. در طول دهه ۱۹۸۰ و اوایل دهه ۱۹۹۰ این مورد مسایل جدی را مطرح کرد و گوش به زنگ بودن مداوم به ناشران خارجی را می طلبد.

اثرات این فشارهای مالی در دسر ساز شده است. کتابخانه های پژوهشی گزارش می کنند که از سال ۱۹۸۶ خرید نشریات ادواری ۴ درصد تقلیل یافته است. با توجه به گسترش دانش می توان به جای کاهش، افزایش قابل توجه آن را انتظار داشت. «قیمت تک نگاشت ها» اگر چه طاقت فرسا نبوده، اما به طور قابل توجهی افزایش یافته است. «انجمن های کتابخانه های پژوهشی» گزارش می دهد که قیمت تک نگاشت ها به طور متوسط از سال ۱۹۸۶ هر سال ۵/۷ درصد افزایش یافته است در حالی که هزینه های تولید تک نگاشتها هر سال فقط ۲ درصد افزایش داشته است. تورم قیمت تک نگاشت ها در سال ۱۹۹۴ به طور قابل توجهی افزایش داشته است و به ۶/۵ درصد رسید. در واقع کتابخانه های دانشگاهی نسبت به سال ۱۹۸۶، تک نگاشتها را ۳۲ درصد نشریات وادواری را ۱۰ درصد کمتر فراهم آوری کرده اند (انجمن کتابخانه های پژوهشی ۱۹۹۵). این واقعیت که پایگاه اطلاعاتی روی خطی و دیسک فشرده دسترسی به برخی از این منابع را فراهم می کند اگر چه تا حدودی از اندوه بار بودن این ارقام می کاهد اما واضح است که فشار قابل ملاحظه ای بر کتابخانه های دانشگاهی برای کاهش تعداد نشریات ادواری، شکلی از دانش که کاملاً رایج است و برای دانشمندان و همچنین دانشجویان مفید می باشد قرار دارد.

۴-۱۵. کاهش بودجه: بیشتر موسسات دانشگاهی به طور مداوم با امنیت مالی دست و پنجه نرم می کنند این کشمکش ها در موسسات عمومی جایی که شرایط سیاسی لازم برای مالیات دهی معمولاً منفی است، شدیدتر است. با توجه به شوک های تورمی و

افزایش هزینه های عملیات در موسسات دانشگاهی، کاهش پشتیبانی مالی اغلب منجر به کاستن از هزینه ها می شود. در این وضعیت موسسات دانشگاهی با ارگانهای عمومی دیگر مانند مدارس و سازمانهای خدمات اجتماعی بر سر این منابع رو به کاهش، رقابت می کنند. این مساله به طور مشابهی در مورد موسسات خصوصی که برای تامین ثبات اقتصادی بر شهریه ها، هدایا و سرمایه گذاری متکی هستند نیز جدی است. بدون توجه به این که موسسات مربوطه خصوصی است یا عمومی، کتابخانه دانشگاهی باید با بخش ها و ارگانهای دانشگاهی دیگر برای دستیابی به پولهای اندک باقیمانده رقابت کنند. این مورد در یک زمان به طور خاص تاسف انگیز اتفاق افتاده است، زیرا کتابخانه های دانشگاهی نیاز به افزایش پول برای منابع کتابخانه سنتی و توسعه فناوریهای اطلاعاتی از جمله تهیه لوازم جانبی برای انجام عملیات مؤثر مانند میلان متناسب با مهندسی محیط کار را تجربه می کنند. این هزینه ها زیاد و متنوع مسئولیت قابل ملاحظه ای را بر دوش کتابخانه دانشگاهی برای تامین منابع بیشتر قرار می دهد.

۵-۱۵. گسترش فناوریهای اطلاعاتی جدید:

اگر چه رشد فناوریهای اطلاعاتی به طور آشکار همه انواع کتابخانه ها را تحت تاثیر قرار داده، اما موسسات دانشگاهی به دلیل گستره و سبب و عمق موضوعات مورد تدریس و در نتیجه مطالبات دانشجویان و نیز نیاز به دسترسی کامل به جدیدترین دانش برای پژوهشگران به طور ویژه آسیب پذیر هستند. این شرایط فناوریهای اطلاعاتی را به طور جدی جذاب می کند. نتیجه این که کتابخانه دانشگاهی باید برای تحقق دسترسی کافی به جدیدترین اطلاعات برای گروه های علمی متعدد آنگونه که انتظار می رود، تلاش کنند.

در بررسی که روی ۹۶ کتابخانه، «انجمن کتابخانه های پژوهشی» انجام داد که همه این کتابخانه ها از پایگاه اطلاعاتی دیسک فشرده استفاده می کنند و یک سوم آنها بیشتر از ۱۰۰ دیسک فشرده داشتند. افزون بر این ۹۸ درصد آنها جستجوی های روی خطی فراهم کرده و دو سوم آنها پایگاه های اطلاعاتی محلی را ارائه کرده و سه چهارم آنها دسترسی مراجعه کنندگان به اینترنت را امکان پذیر کرده بودند. همانگونه که تعداد دیسک های فشرده در رشته های مختلف رو به افزایش است، کتابخانه ها به افزایش هزینه هایشان در این زمینه نیاز دارند اما هزینه دیسک های فشرده پایین نیست. در سال ۱۹۹۵ یک دیسک فشرده

۳. فهرست نویسی.

۴. طبقه بندی.

۵. خدمات فنی مانند گردش امانت مواد، فراهم آوری مدارک اطلاعاتی، بازیابی اطلاعات، خودکار سازی (Dilli, 1997:1-3).

۱۷. اهداف استاندارد کتابخانه های دانشگاهی

اهداف این دسته از کتابخانه ها بنا به تصمیم مدیریت و مشاورین وی نیز مسایل دیگری نظیر رشته های تحصیلی، پژوهش و یا تحصیل محوری... دانشگاه متفاوت است از این رو در این راستا تنها نمونه هایی از این اهداف را که دارای اهمیت بیشتری هستند ارائه نموده ایم. در این راستا باید توجه شود که در تعیین و تدوین اهداف و وظایف کتابخانه باید از کلی گویی و ابهام پرهیز گرد و طوری اهداف را تعریف و تفکیک نمود که مبنایی برای ارزیابی مقطعی عملکرد کتابخانه به دست دهد. نمونه برخی از اهداف و وظایف کتابخانه در زیر می آید:

۱-۱۷. اهداف

۱-۱-۱۷. پشتیبانی اهداف آموزشی، پژوهشی و فرهنگی دانشگاه (درمورد کتابخانه مرکزی) یا دانشکده (درمورد کتابخانه های دانشکده ای) از طریق تأمین نیازهای اطلاعاتی اساتید دانشجویان و سایر کاربران.

۲-۱-۱۷. بکارگیری شیوه های نوین کتابداری و اطلاع رسانی و فناوری های پیشرفته اطلاعاتی در جهت استفاده بهینه از نیروی انسانی، منابع و امکانات به منظور اشاعه سریعتر اطلاعات، افزایش دسترسی به آن و عرضه فعالانه خدمات

۳-۱-۱۷. گردآوری مجموعه ای غنی از منابع اطلاعاتی علمی تخصصی و مرجع در زمینه فعالیت دانشگاه/ دانشکده و ارتقای سطح کمی و کیفی آن در جهت پاسخگویی هرچه بیشتر به نیاز مراجعان (استانداردها..، ۱۳۸۱: ۵۱).

۱۸. اهداف دراز مدت کتابخانه های دانشگاهی

بی شک اهداف طولانی مدت کتابخانه های دانشگاهی را می توان از درون آرمانها و ایده های کسب کرد به همین دلیل برای کسب اهداف بلند مدت کتابخانه های دانشگاهی باید به اهداف ذیل دست یافت:

۱-۱۸. مجموعه کتابخانه:

۱-۱-۱۸. تهیه هر گونه اطلاعات مکتوب، میکرو فیلم،

نوعی در زمینه بازرگانی بیش از ۳۸۰۰ دلار، درعلوم اجتماعی بیش از ۲۳۰۰ دلار و درعلوم بیش از ۱۹۰۰ دلار هزینه داشت (Bowker, 1996). با این حال در سالهای اخیر به ویژه در ایران این هزینه ها به شدت کاهش یافته است.

علاوه براین، مسایل مربوط به فراهم آوری و استفاده از این گونه فناوریها نیز باید مورد توجه قرار گیرد، این مسایل عبارتند از تعیین معیارهای انتخاب برای فراهم آوری دیسک های فشرده، گزینش کارمند برای ایستگاه های کار دیسک فشرده، آموزش کارمندان باتوجه به توسعه منابع اطلاعاتی، توسعه قواعد و مقررات مربوط به استفاده از فناوریهای اطلاعاتی، در نظر گرفتن حق الزحمه های خدمات دهی، طراحی مکانی و فیزیکی برای فناوریهای الکترونیکی، تأمین امنیت و نظارت بر مسایلی که مربوط به حق مؤلف می شود.

البته بر مسایل وچالش های کتابخانه نیز می توان غیر از موارد فوق امور دیگری را نیز افزود لیکن با این نظر این مورد اهم این مسایل می باشند(برگرفته از رایبین، ۱۳۸۳ص ۴۳۲ به بعد).

۱۶. اهداف بنیادین کتابخانه های دانشگاهی

غالباً اهداف کتابخانه در غالب ارائه خدمات ملحوظ می گردد و برای نیل به این اهداف به یک سلسله فعالیتها نیاز است از این رو ممکن است اهداف با وظایف خلط گردد و باید توجه داشت که ممکن است امر واحدی در یک جا هدف و در جای دیگر وظیفه تلقی گردد. یک نمونه از این اهداف کتابخانه ای در ذیل آمده است:

کتابخانه های نوین خدمات زیر را برای کاربران عرضه می کنند:

۱. خدمات اطلاعاتی.

۲. خدمات ارجاعی مطلوب.

۳. تهیه سازماندهی و ایجاد امکانات برای بهره گیری از منابع خواندنی.

۴. فراهم آوردن امکانات توزیع و بازیابی دانش.

۵. فراهم آوردن امکان امانت بین کتابخانه ای.

۶. خدمات در زمینه اسناد و مدارک.

۷. خدمات رایانه ای با استفاده از شیوه های ماشینی و خودکار.

کتابخانه های عصر حاضر برای نیل به اهداف فوق لازم است به فعالیت های زیر پردازند:

۱. برنامه ریزی و ایجاد ساختار اداری مناسب.

۲. ایجاد بخش مدیریت باکارکرد مطلوب.

- مواد دیداری و شنیداری ، صفحه و نوار، در فرم نرم افزاری ، ماشین خوان و.. طبق:
- ۱-۱-۱۸. نیاز گروه اصلی استفاده کننده و وظایف ویژه کتابخانه با سرعت ممکن ، با بالاترین درصد امکان (در ارتباط با نیاز استفاده کنندگان).
- ۲-۱۸. دستیابی:
- ۱-۲-۱۸. آشنا نمودن استفاده کنندگان به مجموعه منابع موجود با تدوین فهرست های کامل و روز آمد که بتواند به آسانی از طرف مراجعان مورد استفاده قرار گیرد. ارائه فهرست های کافی می تواند نیاز مراجعان را به طور همزمان برآورده سازد.
- ۲-۲-۱۸. ترجیحاً دستیابی به منابع را به صورت نظام قفسه باز فراهم نماید هرچند که این امر با نگهداری منابع سختی کمی دارد.
- ۳-۲-۱۸. در نام قفسه بسته از سرعت دستیابی به منابع اطمینان حاصل آید.
- ۴-۲-۱۸. ساعات کار کتابخانه با توجه به تقاضای استفاده کننده تنظیم گردد.
- ۵-۲-۱۸. دستیابی گروه های اصلی استفاده کننده و افراد معلول به مجموعه به آسانی انجام پذیرد.
- ۶-۲-۱۸. تسریع در فراهم آوری منابعی که در مجموعه کتابخانه موجود نیست و باید از دیگر کتابخانه ها تهیه گردد.
- ۳-۱۸. استفاده در داخل کتابخانه:
- ۱-۳-۱۸. فراهم آوری فضا و امکانات کافی برای مطالعه و تحقیق در داخل کتابخانه .
- ۲-۳-۱۸. فراهم آوری ابزار و امانات کافی برای استفاده از مواد غیر مکتوب.
- ۴-۱۸. آموزش استفاده کنندگان:
- ۱-۴-۱۸. آگاه نمودن همگان از خدمات کتابخانه.
- ۲-۴-۱۸. کمک به جویندگان برای یافتن اطلاعات موردنیاز در داخل و یا خارج از کتابخانه از طریق آموزش های علمی و عملی.
- ۳-۴-۱۸. ارائه خدمات مرجع در حد کفایت به صورت چاپی یا الکترونیک.
- ۵-۱۸. ذخیره و نگهداری:
- ۱-۵-۱۸. نگهداری مواد مورد نیاز در رابطه با کارهای تحقیقاتی یا سایر وظایف سازمان در طول مدت تقاضا در کتابخانه (مانند مجموعه های ویژه).
- ۲-۵-۱۸. فراهم نمودن فضای کافی و ایمنی مطلوب برای کلیه منابع.
- ۳-۵-۱۸. حفاظت و نگهداری از منابع کمیاب.
- برای رسیدن به این اهداف ، کتابخانه های دانشگاهی باید این اقدامات را انجام دهند:
- ۱-۳-۵-۱۸. منابع خود را با عنایت به هزینه اثر بخشی بکار گیرند و از فنون مدیریت جدید بهره جویند.
- ۲-۳-۵-۱۸. به قدر امکان از فن آوری مفید جدید استفاده نمایند.
- ۳-۳-۵-۱۸. به منظور تقویت مجموعه کتابخانه و گسترش دامنه خدماتی در برنامه های همکاری با سایر کتابخانه ها فعالانه شرکت جویند.
- ۴-۳-۵-۱۸. آموزش کارکنان و ارتقای سطح دانش آنان برای کسب فنون استفاده از مواد اطلاعاتی جدید.
- بسیاری از کتابخانه های دانشگاهی در راستای اهداف خود، وظایف ویژه ای نیز دارند که باید به این سیاهه اضافه شود . وظایف خاصی که اغلب در کتابخانه های دانشگاهی انجام می گیرند به شرح زیر است :
- ۵-۳-۵-۱۸. مجموعه هایی که از طریق قانون واسپاری فراهم می شوند.
- ۶-۳-۵-۱۸. شرکت در برنامه های ملی.
- ۷-۳-۵-۱۸. انجام دادن وظیفه به عنوان مرکز کار آموزی.
- کتابخانه در راستای تحقق اهداف باید برای هر یک از فعالیتها برنامه کوتاه مدت تدوین کند البته سایر اهداف ویژه باید در قالب برنامه های دراز مدت لحاظ گردد این اهداف باید واقع بینانه و قابل دستیابی در زمان معین باشد. همچنین اهداف تعیین شده باید مورد توافق اولیای امور و کارکنان کتابخانه بوده و نتایج اقدامات نیز قابل اندازه گیری باشد. برای مثال اگر هدف یک کتابخانه ارائه اطلاعات به استفاده کنندگان از طریق فهرستهای روزآمد باشد موارد زیر باید انجام پذیرد :
- ۱-۷-۳-۵-۱۸. کارهای عقب افتاده در یک دوره معین روزآمد گردد.
- ۲-۷-۳-۵-۱۸. مواد توصیف شده در فهرست های پراکنده در فهرست های عمومی لحاظ گردد (the list... 1989:250-52).
- البته تحقق اهداف معین در دو یا سه سال آینده بستگی زیادی به تعداد منابعی دارد که کتابخانه امیدوار به دریافت آنهاست در برخی کتابخانه ها برای حفظ سطح کیفیت یا دستیابی به سطح کیفی مطلوب در ارائه خدمات با سازمان مادر مشاوره می کنند. چنین «توافق هایی بر سطح کیفی» کتابخانه را در

- خدمت ضبط میکروفرمها (ریز شکل ها).
- خدمت بازخوانی میکروفرمها (ریز شکل ها).
- خدمت روابط عمومی و توجه به نیاز استفاده کنندگان (سینق، بخش ۵).

لازم به ذکر است که نمی توان تصور واضحی از کم و کیف انجام این خدمات به دست داد. با این وجود هستند کسانی که قائلند این خدمات به دلیل مشغله زیاد کتابداران در دانشگاه ها در اولویت نیست (حقیقی، ۱۳۷۲: ۲۰) و بر این امر دیگران نیز تاکید دارند (رک نقد: ۱۳۲-۱۳۱) و با این حال به نظربه سوی هر چه به سمت بساطت و فلسفی کردن در باب وظایف کتابخانه دانشگاهی برویم بهتر است. لذا در این باب وظایف کتابخانه های دانشگاهی با نگاههای مختلف روبرو است و با این حال می توان امور زیر را در چهار چوب مدیریت کتابخانه های دانشگاهی مدنظر قرار داد و به لحاظ تخصیصی نیز می توان خاطر نشان کرد که وجوه مشترک این نظریات را کمابیش می باید در پیش گرفت:

- ۱-۱۹. فراهم آوری کتاب و سایر منابع کتابخانه ای که برای انجام دادن فرایندهای آموزشی و پژوهشی در دانشگاه مورد نیاز است.
- ۲-۱۹. فراهم آوردن شرایط و امکانات مکانی مناسب برای مطالعه و پژوهش.
- ۳-۱۹. تهیه کتب و مقالات خارج از دسترس مراجعان از طریق امانت بین کتابخانه ای یا اتصال به شبکه ها اطلاع رسانی داخلی و بین المللی.
- ۴-۱۹. ارائه خدمات اطلاع رسانی مناسب در سطح دانشگاه و خارج از آن (مزینانی: ۱۸۷).

۲۰. رویکرد تفصیلی به وظایف کتابخانه در

نظام دانشگاهی

در دانشگاه این رویکرد از رویکرد مشترک غالب کتابخانه ها و اقسام آن مستقل و مجزا است؛ دلیلش این است که رویکرد دانشگاهی برخی از وظایف دیگر اقسام کتابخانه را در بر می گیرد و رویکردهای انحصاری را به عنوان وظیفه قایل است. از این رو در این بخش طبقه بندی این رویکردها را به این طریق ارائه می نمایم.

کتابخانه در نظام دانشگاهی وظیفه ای سنگین برعهده دارد و در اجرای این مسئولیت به فعالیتهای و خدمات زیر می پردازد:

- ۱-۲۰. انتخاب و سفارش کتاب و سایر منابع اطلاعاتی: انتخابی بر اساس فرم هایی انجام می شود که نام و

کسب امکانات مالی مورد نیاز به منظور انجام دادن وظایف روشن و تعریف شده کمک می کند. البته دوایر مالی این سازمانها همیشه می توانند ارزش کار انجام شده را در قبال پرداخت هزینه کنترل نمایند (see ford, 1996).

۱۹. وظایف بنیادین کتابخانه های دانشگاهی

با وجود این که کتابخانه ها اقسام مختلفی دارند ولی وظایف کلی آنها در چند امر مشترک است و وفاقی وجود دارد که این وظایف به طور کلی عبارتند از مدیریت کتابخانه، فراهم سازی و مجموعه سازی، سازماندهی و بالآخره اشاعه اطلاعات و دانش (مزینانی: ۱۷۹). با این حال به نظر می رسد همان طور که "فبنکس" مشاهده کرده است، وظیفه بنیادین کتابخانه نیک نشان دادن ارزش اطلاعات ثبت شده برای بشریت است. (finks, 1991:86)

با این حال که عصاره نمودن وظایف کتابخانه حتی در نمونه اخیر خود بیانگر اهمیت دانش و جلوه های آن است لیکن هستند کسانی که به نحو بسیط این امر را وانموده اند و وظایف و خدمات اشاعه اطلاعات را به نحو گسترده ای در کتابخانه های دانشگاهی طبقه بندی کرده اند. با این حال هنگامی که ما به سمت تفصیل می رویم و از اجمال فاصله می گیریم رویکرد وظایف به رویکرد خدمات تبدیل می شود. در همین راستا یکی از فهرست های خدمات و بتبع وظایف کتابخانه دانشگاهی و تخصصی از این قرار است:

- خدمت گردش (امانت) اسناد.
- خدمت امانت بین کتابخانه ای.
- خدمت مرجع.
- خدمت تهیه گزارش.
- خدمت ارجاعی.
- خدمت جستجوی منابع و متون.
- خدمت کتابشناختی.
- خدمت ترجمه.
- خدمت نمایه سازی.
- خدمت چکیده سازی.
- خدمت آگاهی رسانی جاری.
- خدمت اشاعه گزینشی اطلاعات.
- خدمت اعلان جلسات آتی.
- خدمت پیوسته.
- خدمت بریده روزنامه ها.
- خدمت تولید اسناد.

۲۱. وظایف استاندارد کتابخانه های دانشگاهی

استانداردهای کتابداری و وظایف مربوط به کتابخانه های دانشگاهی به دلیل تحولات وسیع در حوزه کتابداری و کتابخانه و فناوریهای مربوطه دستخوش تحولات فراوانی است. با اینحال آخرین مراتب مربوط به ارائه این استانداردها در حوزه دانشگاه های ایران بنابه پیشنهاد و ارائه طریق های کتابخانه ملی ایران امری است که در این بخش به آن می پردازیم:

۱-۲۱. گردآوری و سازماندهی مجموعه ای از کتب، نشریات ادواری، مواد دیداری و شنیداری، دیسک های کامپیوتری، پایان نامه ها و سایر مواد و منابع مورد نیاز برنامه های آموزشی، طرح های تحقیقاتی و پایان نامه های دانشجویان.

۲-۲۱. گردآوری و سازماندهی مجموعه ای از منابع مرجع و کتابشناختی عمومی و تخصصی.

۳-۲۱. تهیه راهنماها و بروشورهایی به منظور آگاه کردن اساتید و دانشجویان از منابع خدمات کتابخانه.

۴-۲۱. تدوین و اجرای برنامه های آموزش استفاده از کتابخانه برای دانشجویان و اساتید.

۵-۲۱. سازماندهی موثر مجموعه به منظور افزایش میزان دسترسی به آن.

۶-۲۱. فراهم آوردن امکانات و تسهیلات فیزیکی کافی و مناسب برای استفاده از منابع در داخل کتابخانه.

۷-۲۱. فراهم آوردن امکانات امانت مواد به مراجعان تهیه فتوکپی و استفاده اساتدان از مواد دیداری و شنیداری در کلاس های درس.

۸-۲۱. تدارک خدمات مرجع و امانت بین کتابخانه ای

۹-۲۱. ارائه خدمات آگاهی رسانی جاری از طریق تولید کتابشناسیها، نمایه ها و چکیده نامه ها یا اشاعه گزینشی اطلاعات و جستجو در پایگاه های اطلاعاتی مورد نیاز.

۱۰-۲۱. کامپیوتری کردن خدمات کتابخانه و استفاده از بانک های اطلاعاتی موجود.

۱۱-۲۱. نگهداری تجهیزات، وسایل و مواد دیداری شنیداری و تولید و تکثیر این گونه مواد در زمینه های فعالیت سازمان مادر.

۱۲-۲۱. تدوین خط مشی و آیین نامه های لازم در ارتباط با خدمات و فعالیتهای کتابخانه و تهیه برنامه های کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت.

۱۳-۲۱. استخدام و بکارگیری نیروهای ماهر و متخصص و تلاش برای رشد و ارتقای سطح علمی آنان.

۱۴-۲۱. گردآوری و تجزیه و تحلیل آمار فعالیت های

مشخصات منابع درخواستی اساتدان، دانشجویان و سایر اعضای دانشگاه بر روی آن نوشته و به کتابخانه تحویل داده شده است.

۲-۲۰. آماده سازی منابع برای کاربران.

۳-۲۰. ارائه کتابها و سایر منابع به کاربران با امکانات ساده و در قفسه های باز و نیز معرفی کتابها با استفاده از انواع فهرستها، کتابشناسیها، نمایه نامه ها، اصطلاحنامه ها و سرعنوانهای موضوعی و همچنین بانک ها و پایگاه های اطلاعاتی موردنظر.

۴-۲۰. امانت دادن منابع، اعم از داستانی و غیر داستانی و منابع ذخیره (به صورت محدود) به جز منابع مرجع.

۵-۲۰. عرضه خدمات مرجع (پاسخگویی به سئوالها با استفاده از شیوه های گوناگون مصاحبه و پرسش یابی).

۶-۲۰. خدمات رسانی در زمینه «امانت بین کتابخانه ای» (مبادله کتاب و سایر فرمهای اطلاعاتی با کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی مختلف داخلی و نیز بین المللی).

۷-۲۰. آموزش شیوه های استفاده از فهرست کتابخانه کتابهای مرجع و سایر منابع و بانک های اطلاعاتی با کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی مختلف داخلی و نیز بین المللی).

۸-۲۰. تشویق دانشجویان به مطالعه و ایجاد انگیزه پژوهش و تفکر در آنها.

۹-۲۰. تهیه گزارش از خدمات و فعالیتهای کتابخانه و عرضه آن به مدیران، اساتدان، دانشجویان و سایر اعضای دانشگاه.

۱۰-۲۰. همکاری با گروههای مختلف آموزشی و اساتدان برای پیشبرد هدف های آموزشی و پژوهشی درسی.

۱۱-۲۰. تهیه و در اختیار گذاشتن امکانات فیزیکی مناسب و راحت برای مطالعه (مانند فضا و نور).

۱۲-۲۰. عرضه خدمات در زمینه تکثیر متون و منابع (به ویژه منابع مرجع و مجلات علمی).

۱۳-۲۰. تهیه و تدوین برنامه کلی کتابخانه (تنظیم بودجه، سازماندهی و هدایت فعالیتهای بخش های مختلف کتابخانه).

۱۴-۲۰. گزینش اطلاعات تازه ترین منابع مرتبط با نیازهای هر رشته و استفاده از ابزارهای مناسب اطلاع رسانی برای آگاهی رسانی با جامعه دانشگاهی (مانند انتشار تازه ها یا آگاهی رسانی جاری و کتابشناسیها) (صبا ۱۳۸۴ : ۳۹-۴۰).

- مقطع بالاتر ارائه نشود ۶۰۰۰ جلد
 ۶. به ازای هر رشته کارشناسی ارشد زمانی که
 مقطع بالاتر ارائه شود ۳۰۰۰ جلد
 ۷. به ازای هر دوره تخصصی شش ساله ۶۰۰۰
 جلد
 ۸. به ازای هر دوره دکتری ۲۵۰۰ جلد

"جلد" در تعریف عبارت است از واحد مادی هر اثر چاپی ماشین نویسی شده دستنوشته، پلی کپی یا اثر آماده و صحافی شده در یک مجلد با پوشش مقوایی یا شمیزی، که فهرست نویسی، رده بندی و یا به صورتی دیگر برای استفاده مهیا شده باشد. در راستای اهداف این محاسبه موجودی ریز شکل ها (میکروفرمها) را باید به معادل مجلدی آنها بدل کرد تعداد مجلدهای معادل ریز شکل ها را باید با شمارش واقعی یا فرمول میانگین که هر حلقه میکروفرم را یکی و هر پنج قطعه از ریز شکل ها ی دیگر را معادل یک جلد می گیرد، تعیین کرد.

کتابخانه هایی که بتوانند صد درصد مجلدها یا معادل آنها را که در این فرمول آمده فوراً تهیه کنند، از نظر کمی درجه الف خواهند گرفت و از ۸۸ تا ۹۹ درصد درجه ب و از ۶۵ تا ۷۹ درصد درجه پ و از ۵۰ تا ۶۴ درصد درجه ت خواهد بود (همان ۴۰۶).

در همین راستا بود که یکی از نخستین ارزیابی ها و استانداردهایی که به نحو حداقلی ارائه گردید را می توان مورد اشاره قرار داد؛ ضابطه ای که در ۱۹۶۵ ارائه گردید و پس از آن «مک انیس» (Mc annis) آن را پالایش نمود. این ضابطه به ما می گوید که چقدر کتاب برای خدمت رسانی به دانشجو دارای اهمیت است و تا چه مقدار می توان درباره آن به نسبت با تعداد دانشجویان کوتاه آمد، این نظریه بر اساس افزایش تعداد اعضای هیات علمی و دانشجویان نیز به ما می گوید که به چه تعداد کتاب دیگر نیاز داریم

(Refer to : innis, 1972: clap, 1965).

با این حال همواره جای دارد تا مطالعات و استانداردهای این چنینی بازنگری شوند تا هر چه بیشتر نیازهای کتابخانه های دانشگاهی بازسنجی شوند و در رفع آنها به خاطر اهداف و وظایف کتابخانه ها کوشیده شود.

۲۳. نتیجه

حاصل سخن این است که کتابخانه های دانشگاهی به لحاظ مفهومی دارای رسالت و ویژگی های

کتابخانه و گزارش آن به مقام مافوق. ۲۱۱۵. مبادله منابع و مدارک علمی - تخصصی با مراکز علمی و فرهنگی و موسسات آموزشی پژوهشی داخلی و خارجی.
 ۱۵-۲۱. تشکیل نظام شبکه ای اطلاع رسانی در داخل دانشگاه و همکاری با شبکه های اطلاع رسانی سایر دانشگاه ها و موسسات.
 ۱۶-۲۱. و الی آخر ... (استانداردهای ... ۱۳۸۱: ۵۱).

۲۲. استانداردهای موجودی کتاب در کتابخانه دانشگاهی

درباره میزان موجودی کتاب در کتابخانه های دانشگاهی نظریات مختلفی وجود دارد، ولی یکی از معتبرترین این نظریات نظریه «انجمن کتابخانه های دانشکده ای و پژوهشی» در سال ۱۹۷۵ است. با این که هنوز کتابخانه های ما فاصله زیادی با این نظریه دارند، لیکن وصول آن خصوصاً با تخصیص بخشی بنام کتابخانه دیجیتال، به شرط سهولت کاربری ناممکن به نظر نمی رسد. این نظریه در «استاندارد ۲: مجموعه ها» به این قرار آمده است:

۱-۲۲. استاندارد ۲: مجموعه ها

۲. مجموعه های کتابخانه تمام آثار اطلاعات مدون متعلق به دانشکده در راستای هدف های آموزشی الهامی و تفننی، از جمله مواد چند بعدی شنیداری تصویری و چاپی را در بر خواهد گرفت.

۱-۲. کتابخانه به سرعت درصد بالایی از چنین موادی را که مراجعانش لازم دارند فراهم خواهد آورد.
 ۱-۱-۲. تعداد مواد چاپی را که بدین ترتیب فراهم خواهند ساخت فرمولی معین خواهد کرد (بنگرید به فرمول الف) که در آن ماهیت وحد برنامه دانشگاهی موسسه، میزان ثبت نام و تعداد اعضای هیأت علمی به حساب خواهد آمد (گاردنر، ۴۰۳: ۱۳۷۶).

فرمول الف نیز که در بند ۱-۱-۲. مورد اشاره است در ذیل آمده است:

فرمول الف فرمول محاسبه تعداد مجلد های چاپی مربوط (یا مجلدهای ریز شکل معادل آنها) که کتابخانه باید به آن دسترسی آنی داشته باشد به شرح زیر است (به طور درهم محاسبه شود):

۱. مجموعه پایه ۸۵۰۰۰ جلد
۲. به ازای هر عضو هیات علمی ۱۰۰ جلد
۳. به ازای هر دانشجو ۱۵ جلد
۴. به ازای هر زمینه کهاد یا مهاده دوره کارشناسی ۳۵۰ جلد
۵. به ازای هر رشته کارشناسی ارشد زمانی که

۲۴. پیشنهادات

۱. پیشنهاد می شود درباره جایگاه ویژه کتابخانه دانشگاهی استانداردی تدوین گردد تا هر دانشگاه و مرکز ارزشهای قابل استحصال از کتابخانه خود را شناسایی کند.
۲. پیشنهاد می شود استادهایی در راستای هر یک از رشته های دانشگاهی تدوین گردد تا کتابخانه ها همواره بر آن اساس نیازهای خود را از کتابخانه دانشگاهی مطالبه نمایند.
۳. پیشنهاد می شود که نیازهای به روز اطلاعاتی کتابخانه های دانشگاهی به طور مستمر و در رابطه با هر یک از رشته های تحصیلی که دارا هستند، شناسایی و به دانشگاه ها مراکز ابلاغ و ارائه گردد.
۴. پیشنهاد می شود که هر دانشگاه نیازهای هر رشته تحصیلی خود را به لحاظ کتابخانه ای اجابت نموده و پویایی آن را تضمین نماید و این امر یکی از شاخصه های امتیاز گذاری دانشگاه ها باشد.

مهمی هستند و همین امر اهداف و وظایف خاصی را پیش روی آنها می گذارد که پیاده کردن آنها مستلزم استانداردهای مدون و هزینه های سنگین و کار متخصصین کتابداری است. این استانداردها در چهارچوب نظریات کتابداران متخصص و اعضای هیئت علمی و دانشجویان قابل تدوین بوده و همگی دارای ماهیتی علمی است و نوع و حجم کتابها، فضای لازم استفاده از فناوریهای کتابداری و کتابخانه ای همگی تحت الشعاع این استانداردها است.

بنابراین امروزه کتابخانه های دانشگاهی به شرطی توفیق لازم را در ایفای نقش و رسالت خود به دست می آورند که تابع این مشخصه ها باشند و در غیر این صورت به انباری از کتابهای کهنه و غبار گرفته و غیر لازم تبدیل می شوند که تکیه به آنها منجر به سلب قدرت پژوهش اعضای هیئت علمی و پژوهشگران و دانشجویان و نوعی عقب ماندگی و روزنا آمدی علمی خواهد بود.

منابع و مأخذ

منابع فارسی:

۱. معین، محمد (۱۳۷۵)، فرهنگ فارسی، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ هفتم، تهران.
۲. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، لغت نامه، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران.
۳. نفیسی، علی اکبر (۱۳۴۳)، فرهنگ نفیسی، انتشارات کتابفروشی خیام، تهران.
۴. ربین ای، ریچارد (۱۳۸۲)، مبانی علوم کتابداری و اطلاع رسانی، ترجمه مهدی خادمیان، چاپ اول، مشهد، انتشارات کتابخانه رایانه ای، مشهد.
۵. مزینانی، علی (۱۳۸۵)، کتابخانه و کتابداری، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت)، چاپ هفتم، قم.
۶. مکنزی، دیوید نیل (۱۳۷۹)، فرهنگ کوچک زبان پهلوی، ترجمه: دکتر مهشید میر فخرایی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ دوم، تهران.
۷. آریان پور کاشانی، عباس (۱۳۷۰)، فرهنگ کامل انگلیسی فارسی، انتشارات امیر کبیر، چاپ پنجم، تهران.
۸. صبا ایرج (۱۳۸۴)، شیوه بهره گیری از کتابخانه ها و منابع اطلاعاتی، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت)، چاپ چهارم، تهران.
۹. موکهر جی. ا. ک (۱۳۶۸)، تاریخ و فلسفه کتابداری، ترجمه دکتر اسدالله آزاد، انتشارات معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی، مشهد.
۱۰. علویچه، حسینعلی براتی (۱۳۸۰)، مدیریت کتابخانه و مراکز اطلاع رسانی، ناشر: مؤلف، اصفهان.
۱۱. تعاونی، شیرین (۱۳۸۱)، استانداردهای کتابخانه های دانشگاه ایران، انتشارات کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، تهران.
۱۲. محسنی، حمید (۱۳۸۵)، سفارش و خدمات تحویل مدرک، انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ اول، تهران.
۱۳. نقد معیارهای بکار رفته و سنجش و کارایی کتابخانه، ترجمه دکتر آزاد مشکوات، ۱۷ (۱۳۶۶).
۱۴. ارزیابی نیروی انسانی کتابخانه های دانشگاهی شهر تهران / محمود حقیقی، پیام کتابخانه، ۹.
۱۵. سینق، موهیندر (۱۳۷۳)، مدیریت کتابخانه و مرکز اطلاع رسانی، ترجمه غلامرضا فدایی عراقی، انتشارات دبیرخانه هیات امنای کتابخانه های عمومی، تهران.
۱۶. گاردنر، ریچارد. ک (۱۳۷۶)، مجموعه سازی، ترجمه دکتر اسدالله آزاد، انتشارات بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ اول، مشهد.

17. Ely, D.P." the contemporary college library: change by evolution or revolution". Educational technology. 11(may).1971.
18. shera, Jesse H. ;introduction to library science: Basic elements of library services; USA: libraries unlimited inc, 1976.
19. Holmstron,J,E.1956,Records and Research in Engineering and industrial science, 3rd ed. London : Chapman and Hall.
20. Hamburg, M.et al. 1974. library planning and Decision- making systems. Cambridge (mass): MIT press.
21. Stone , L 1969." Libracy and education in england, 1640-1900", past and present.42.
22. oppenheim , A.L.1964. Ancient Mesopotamia . university Chicago press.
23. Coleman , jim. " The RLG Conspectus: A History of Its Development and Influence and a Prognosis for future."In Collection Assessment: A look at the RLG Conspectus. Edited by Richard J. wood and Katina Strauch Binghamton, N.Y: Howorth, 1992, 25-43.
24. Bynes, Margaret. M. "Preservation and Collection Management: some Common Concerns ." in the collection Building Reader Edited by Betty- Carol Sellen and Arthur Curley. New Yourk: Neal – schuman, 1992, 57-63.
25. Jones , plummer Alston Jr."the History and Development of libraries in American Higher Education."College and Research Libraries News 50 (July/ August 1989):561-564.
26. British national Bibliography. London: council of the british national Bibliography, British museum, 1950.
27. Marchant, M.P, partie cipative manage ment in acadomic libraries(Westport, conn: Greenwood press, 1976). Esp/ chapter 2 " the library as an open system".
28. ARL (Association of Research Libraries) . ARL statistics 1993-1994 washington, D.C.ARL, 1995.
29. Cloonan Michele nalerie ." the preservation of Knowledge." Library trends 41(spring 1993): 594-605.
30. Coleman , jim. " The RLG Conspectus: A History of Its Development and Influence and a Prognosis for future."In Collection Assessment: Alook at the RLG Conspectus. Edited by Richard J. wood and Katina Strauch Binghamton, N.Y: Howorth, 1992, 25-43.
31. the Bowker Annual : library and book trade Alamanac . 41 st ed. New providence, N.J.: Bowker, 1996.
32. Dilli,K.T, Basics of library and information science , New Delhi, vikas pub, 1997.
33. verner W, Clapp and Robert T. Jordan, " Quantitative Criteria for Adequacy of Academic library collection, " College & Reserch Library , 26(sept. 1965), 371-380.
34. R.M.Mc .Innis ."the formula Approach to the library size : An empirical Study of its efficiency in Evaluation Reserch Libraries, " colledge & Reserch Library , 35(may , 1972), 190-198.
35. the list partly relies on the following standards: standards for university libraries: Evaluation of Performance / Prepared By ACRL's university libraries section's university library standard Reviw Committee , Kent Hendrickson, chair(Approved June 1989). Chicago: Association of college & Reserch libraries, 1989.
- standards for college libraries, 1995 Edition. Final version Approved by the ACRL Board and the ALA standards committee, Diane C. parker , chair – In college and research library news, 56(1995)245-257.
36. See Geoffrey Ford: Service level Agreements – Vereinbarungen uber das Dienstleistungsniveau- in : Zeitschrift fur Bibliothekswesen und Bibliographie, 43 (1996).